

HISTORIA ECCLESIAE

Hermán M. János

Nagyvárad

Tisza István emlékezete Hollandiában

Die Erinnerung an István Tisza in den Niederlanden.

Zusammenfassung

Der sich zur reformierten Konfession bekennende István Tisza (1861–1918) wurde zum ersten Mal Ministerpräsident in Ungarn zwischen 1903 und 1905. In diesem Zeitraum erfüllte Abraham Kuyper eine ähnliche Aufgabe in den Niederlanden (1901–1905). Beide Staatsmänner begegnen sich persönlich, als Kuyper seine Familie im Jahre 1916 in Budapest besucht. Im Auftrage des niederländischen Roten Kreuzes arbeiten die beiden Töchter Kuypers, Henriëtte und Johanna, als Krankenschwestern in einem militärischen Hospital in Budapest. Als Henriëtte und Johanna die Rückreise in ihr Heimatland antreten wollen, werden sie von István Tisza mit einem Geleitbrief versehen, um ihnen das Reisen einfacher zu machen.

Das theologische Denken der beiden reformierten Politiker wurzelt im Neo-Kalvinismus und für beide gilt es, dass sie in ihrem jeweiligen Heimatland die Geschichte nachhaltig beeinflusst haben. István Tisza war überzeugter Kriegsgegner, in einer Zeit, in der andere Mächte, die sich seinem Einfluss entzogen, den Ersten Weltkrieg zum Ausbrechen brachten.

Zwar wurde die an Serbien gerichtete Kriegserklärung von ihm unterzeichnet, jedoch geschah dieses nur durch Druck von Außen. Bei der Begegnung von Kuyper und Tisza in Budapest beschäftigten sie sich eingehend mit der Frage um die Wiederherstellung des Friedens.

Der reformierte Bischof Géza Antal und Jenő Sebestyén, beide theologische Dozenten, haben beide u. a. an niederländischen Universitäten studiert. Sie wollten die gesellschaftlichen und kirchlichen ungarisch-niederländischen Kontakte nutzen, um die Integrität des ungarischen Grundgebietes beim Friedensschluss zu schützen.

Infolge des Friedensdiktats von Trianon verlor Ungarn zwei Drittel seines Grundgebietes, so wie es weithin bekannt ist.

Gegen Ende des Ersten Weltkrieges wurden ca. 30 000 ungarische Kinder in die Niederlande gebracht und in Gastfamilien versorgt und ernährt. Bei der Organisation dieser Hilfsaktion spielten die Kirchen die Hauptrolle, indem sie die Hin- und Rückreisen organisierten und die Unterbringung in Gastfamilien koordinierten.

Schlüsselwörter: Kirchengeschichte, István Tisza.

Tisza István hollandiai kapcsolatainak kutatásával szeretet-adósságot törlesztünk. A politikai teológia szemszögéből is vizsgálódva, kétségen kívül megállapítható, hogy a hollandiai neo-kalvinista irányzat Tisza István számára szimpatikus volt, főleg annak társadalomformáló hatását tekintve.

Holland részről Tisza Istvánban az öntudatos kálvinista államférfit látták, aki az alkotmányos államjogot promoválta, és akinek a biblikus gondolkozása a haladást és Isten nagyobb dicsőségét szolgálta Magyarországon. A gyilkosság hírért, hogy Tisza Istvánt 57 éves korában (1861. április 22. – 1918. október 31.) megölték, a hollandok szomorúan

fogadták, és rossz előjelnek tartották az első világháború lezárásának a folyamatában.¹ Tisza István emlékezete azóta, pozitív vagy kritikus megjegyzések kíséretében, gyakran jelen van a Magyarországról és a holland–magyar kapcsolatokról szóló, holland nyelvű tanulmányokban. Jellemző, hogy a magyar fogantatású, holland nyelvű híradás már 1922-ben arról tudósít, hogy a Tisza Istvánt tisztelők évente emlékeznek október 31-re, éspedig azzal a céllal, hogy ébren tartsák a forradalomellenes eszmét a magyar nép körében.²

Tisza István szerepének mérlegelése a világháború kitörését illetően

Az általunk tanulmányozott irodalomból kiemeljük A. G. M. Abbing művét,³ amely Trianon drámai következményeiről szól. A közzétett dokumentumok alapján Abbing 1931-ben arra a következtetésre jutott, hogy Tisza István 1914. július 1-jén és 7-én két memorandumban is a háború ellen foglalt állást. Azt, hogy július 19-én mégis hozzájárult a hadüzenethez, ez annak a mérlegelésével történt, hogy a hírszerzők tudomására hozták: Sassanov orosz külügyminiszter és Brătianu miniszterelnök szövetséget kötöttek, és ennek fejében az oroszok Erdélyt felajánlották Romániának. (Találkozásuk állítólag Brassóban volt, amit eddig nem állt módunkban ellenőrizni.) Tisza miniszterelnök ekkor megfontolta, hogy miként birkóznának meg egy tízmilliós orosz hadsereggel. Mindenesetre írásban rögzítette, hogy a Szerbiával szembeni háború nem vezethet az ellenséges területek bekebelezéséhez.

Abbing aláhúzza azt is, hogy a háború kellős közepén éppen Tisza István áhította leginkább a békét, és ezt nyilvánosan, de magánlevelezésében is nyomon lehet követni. Amikor pedig 1917 januárjában Tisza István képviselte az osztrák–magyar hadvezetést Berlinben, akkor a leghatározottabban ellenezte a németek féle tengeralattjárós hadműveletek világra szóló kiterjesztését, mert ebben a szörnyűségek fokozását és az Amerikai Egyesült Államok háborúba való belépésének a kihívó okát látta előre. Amikor ezt a véleményét mások is osztották, a gyűlést gyorsan berekesztették.

A magyarbarát dr. Herman Bavinck professzor, aki számos diákunkat segített holland ösztöndíjhoz, a világháborút így ítéli meg:

„Amennyiben az 1914-es világháborút a jog és a keresztyén erkölcs elvei alapján ítéljük meg, úgy annak sem a kezdetéről, sem a lefolyásáról, de a befejezéséről sem mondhatunk semmi jót.”

Majd így folytatja:

„Berchtold külügyminiszter Bécsben már a Ferenc Ferdinánd meggyilkolása előtt is azt fontolgatta, hogy Románia kettős magatartása miatt arra az országra le kell sújtani. Tisza gróf ellenkezése dacára ő háborút akart Szerbiával.”⁴

¹ „Bizonyítottnak tekinthetjük, hogy Tisza gróf mindent megtett, amit megtehetett a háború megakadályozására”, írta Henriette Kuyper annak kapcsán, hogy Tisza Istvánt a háború kiobbantásának a vádjával ölték meg. *Gedenkboek ter herinnering aan het overlijden van Dr. A. Kuyper en de sprake die daarbij uit de pers voortkwam. Standaard-Serie 5.* W. ten Have, Amsterdam 1921, 263., 1. lábjegyzet.

² *De Hongaarsche Heraut* (Hoofdredakteur: J. Sebestyén) I. jrg. (1922) 2 (Nov.), 14.

³ Abbing, A. G. M.: *Het Drama van Trianon. Iets uit de geschiedenis van Hongarije voor, onder en na den wereldoorlog.* Amsterdam 1931, 20–23.

⁴ Bavinck, H.: *Christendom, Oorlog, Volkenbond.* Utrecht 1920, 22–23.

Két magyar teológus barátságköveti szolgálata Hollandiában Tisza István miniszterelnöksége idején

Elsőként felsőgelléri dr. Antal Géza (1866–1935), dunántúli református püspök nevét kell megemlítenünk, aki 1888 óta Pápán teológiai tanár, 1910-ben képviselő, 1924-ben a dunántúli ref. egyházkerület püspöke. Történeti, filozófiai, vallástörténeti és közgazdasági tanulmányokat írt, holland folyóiratokban is élénk agitációt folytatott a magyar ügy érdekében.

Tagja volt több holland irodalmi és tudományos társulatnak, felesége (Opzoomer Adél Sofia Cordélia; írói neve: A. S. C. Wallis) holland költőnő, műfordító, K. V. Opzoomer utrecht teológiai professzor leánya.

Antal Géza közel állott Tisza Istvánhoz, akinek édesapjáról könyvet is írt és adott ki Hollandiában.⁵ Később, 1902. március 25-én ő mondta Tisza Kálmán felett a gyászbeszédet Budapesten. Antal Géza a felesége, a teológiai tanárok és a holland arisztokraták kapcsolatrendszerén keresztül a holland királyi párhoz is eljutott és meghatóan járt közbe a háború sújtotta népéért.

Másodikként dr. Sebestyén Jenő teológiai professzorról kell szólnunk, őt is egyenes szálak fűzték Hollandiához és bizonyos vonatkozásokban Tisza Istvánhoz. Utrechtben tanult 1907 és 1910 között, korán elkötelezte magát a történelmi kálvinizmussal. A hat előadásból álló Kuyper művet, *A kálvinizmus lényege* címmel már 1914-ben nyelvünkre fordította. A magyar teológusok közül ő volt az, aki 1916-ban rögtön értesítette Kuyper Ábrahám volt holland miniszterelnököt a románok 1916 augusztusában történt erdélyi betöréséről.⁶ Az 1918-as esztendőben és 1919-ben is Hollandiában tartózkodott a szigorú református egyházak zsinatán. Feladatának tartotta, hogy idejében figyelmeztesse a holland népet a kommunista veszélyre, annak igazi arculatára.⁷ A magyar–holland gyermekmentő akció egyik szülője, azaz tervezője.

Sebestyén Jenő és munkatársai mindent megtettek azért, hogy a semleges Hollandia lakosságának a barátságát és a holland–magyar egyházi kapcsolatok folyamatosságát a háborús állapotok ellenére is fenntartsák. Kuyper Ábrahám leányai 1915 decemberében indultak a magyar sebesültek ápolására, Bavinck professzor búcsúztatta őket az álmódon:

„A kereszt a bűnről és a kegyelemről szól, a nyomorúságról és az irgalmasságról. – Térjen vissza a mentőszolgálat – majdan, nem a Vörös Kereszt, hanem a Béke Fehér Keresztjének jegyében.”

Sebestyén Jenő hatására jelentkeztek hadikórházi szolgálatra Budapestre, fogadásukra Tisza István miniszterelnöki hivatalának a képviselője is megjelent.⁸

⁵ Antal Géza: *Koloman von Tisza*. Utrecht 1889.

⁶ Hollandul írott levelét az Amsterdami Vrije Universiteit levéltárában, az ún. Kuyper-archívumban őrzik.

⁷ Sebestyén Jenő: *Het communisme en zijn ware gedaante*. Kampen 1925. Sebestyén Jenő és köre népszerűsítette, illetve terjesztette a katolikus politikus, Huszár Károly írását is, amelynek holland címe: Karl Huszár: *De dictatuur van het Proletariaat in Hongarije. Authentieke beschrijving van het bolchevistisch sbrikbewind van vakspecialiteiten samengesteld door H. Schaapveld*. Roermond-Romen 1921. Dr. Schrotty Pál és dr. Knébel Miklós katolikus lelkészek 1920-ban kezdődő hollandiai magyar szolgálatáról ld. Borovi József művét: *Magyar katolikus lelképásztorok szolgálata Hollandiában*. Szent István Társulat, Budapest 2002, 26–29.

⁸ Kuyper, H. S. S.: *Hongarije. Herinneringen van een Hollandsche vrouw*. Tweede druk. Baarn 1919, 24–25. és 49.

Tisza István és Kuyper Ábrahám találkozása Budapesten

A hetvennyolc éves Kuyper Ábrahám 1916 áprilisában Budapestre utazott, felkereste a Mexikói úti hadikórházat és a leányait. Akik a világ sorsának alakulása felől kérdezték, azoknak azt válaszolta, hogy a béke még soha nem volt olyan közel, mint most.

Húsvét negyednapján, 1916. április 26-án Kuyper Ábrahám ebédre volt hivatalos a lányai, Henriette és Johanna társaságában Tisza Istvánék budai rezidenciáján. Henriette leírásából részleteket idézünk.

„Ebben a fejedelmi lakásban nyoma sincs a hivalkodásnak és a pompának, és ezt várnánk el legkevésbé, főleg a magyarok fővárosában. A szobában, ahol és ahogyan Tisza gróf fogadott a családjával, az egyszerűség volt a benyomásunk. A puritán egyszerűség. Tisza gróf egy régi kálvinista nemzetség leszármazottja. És akárcsak a mi országunkban, Angliában, Skóciában vagy Amerikában, úgy Magyarországon is erős puritán pecsétet nyomott a kálvinizmus a családi életre, amely a nemzedékeken keresztül hagyománnyá vált. Említésre méltó, hogy Európának ebben a távoli sarkában az ugyanazon okoknak hasonlóan ható következményei vannak. Ebben a szobában és ennek a családnak a lelki atmoszférájában olyasmit érzünk, amitől egyből otthon vagyunk. Itt nem világi, hanem kálvinista előkelőséggel találkozunk.”

„Tisza István a napjaink világháborújának egyik legnagyobb alakja. Nemcsak Magyarország, hanem Európa sorsa is kezében nyugszik. Amikor Európa már majdnem összedőlt romjaiból egy új támad, – akkor a Tisza István neve egyaránt elválaszthatatlan lesz attól – úgy a lebontásától, mint a felépítésétől.”

„És ha Tisza Istvánnak már egyetlen barátja sem maradna, ő az álláspontját, az ítéletét és a véleményét akkor sem változtatná meg. Magától tudja, erős körvonalazással, éles fényben látja a dolgokat. Látja a saját útját és járja a maga útját. De nem azért, hogy uralkodjon, hanem azért, hogy szolgáljon. Ennek a nagyszerű férfinak is küldetése van, egy nagy életküldetés: ő a hazájának él, az ő szeretett Magyarországnak.”⁹

A délutáni kávézás alkalmával Tisza gróf vendégével az európai politikáról tárgyalt. Fülemet, szememet nem tudtam levenni erről a kettősről, mondja Henriette a Magyarországról szóló könyvében. Igencsak szerette volna, ha egy fényképezőgéppel megörökíthette volna a két kálvinista gondolkodót, nem is beszélve arról, hogy milyen jól fogott volna egy hangrögzítő gramofon.

Ezt mi is így véljük, hiszen volt miről beszélgetniük: hitről, politikáról, társadalomról, egyházról. Lexikálisan megemlítjük, hogy szinte egy időre esett a miniszterelnöki szolgálatuk: Kuyper 1901–1905 között, Tisza István pedig 1903–1905 között volt először miniszterelnök. Kuyper később miniszter is volt, és szinte haláláig, felváltva, a felső- és az alsóház tagja. Az 1908-as esztendőől kezdve haláláig (1837. október 29. – 1920. november 8.) Hollandia államminisztere volt.

A prófétai tisztségű Kuyper ajkáról már 1913-ban elhangzott a szomorú jövődőlés. Látomása így szólt: „Európa felett vihar tornyosul, amelynek rettenetes lesz a kitörése.”¹⁰

⁹ Kuyper, H. S. S.: *i. m.* 191–192.

¹⁰ Rullmann, J. C.: *Abraham Kuyper. Een levensschets*. Kampen 1928, 222.

Bárcsak az a megérzése is beteljesült volna 1916 tavaszán, amikor Budapesten azt hangoztatta, hogy elközelgetett a Béke. Kuyper Ábrahám látogatásának egy szerény, de annál meghatóbb emléke is fennmaradt egy album-bejegyzés formájában, amelynek Barth Lajos utazó volt a tulajdonosa. A holland himnuszából vett idézet prózai fordításban magyarul így hangzik: „Halálomig hűséges maradok a hazához”.¹¹

Henriette Kuyper hálás tisztelete

A fél évig tartó hadikórházi szolgálat után Henriette és Johanna 1916. június 29-én útra kel a Magas-Tátrába, ahol a Csorba-tó parti üdülőben Henriette, aki időközben magyarul is megtanult, holland szemmel összefoglalót ír a magyar történelemről. Jelesre vizsgáljuk, ezt a minősítést száz év elteltével is megérdemli, bár ezután is ilyen igényesen érdekelné a hollandokat a magyar történelem.

Útjuk során Tisza István ajánlólevele volt segítségükre Kassáig a túlsúfolt vonatokon meg a szállodai szoba foglalásakor. A magyar katonatiszt elhárította a köszönetet, hiszen felismerte, hogy ezek a derék ápolónók gyógyították a sebesült bajtársait. Így válaszolt:

„Ha valamikor nehézségekbe ütközik, tessék csak energikusan felmutatni ezt a levelet. Ez a levél aranyat ér. Tisza gróf nevének mágikus hangzása van Magyarországon. Az pedig, hogy ő ezekben a terhelt napokban még időt is tudott szakítani egy levél átadására, ez aztán egészen különleges! Majd meglátja, hogy ez a levél egy varázseszköz!”¹²

Amikor Tisza 1917. május 23-án IV. Károly¹³ kérésére lemondott a miniszterelnökségről, Henriette szép, tartalmas levelet írt neki, amelynek a szövegét hollandul közli a könyvében. Egy jegyzetben azt írja, hogy semmi okot nem látott arra, hogy a levelén változtasson.¹⁴ Vajha előkerülhetne ez a magasztos hangú, Tisza Istvánhoz bizonyára németül írott levél.

Holland interjú a hajdani Tisza-birtokon cselédeskedők utódaival

A jelenleg Budapesten élő Jaap Scholten 2004 áprilisában készítette az Ercsei-Veres család tagjaival azt az interjút,¹⁵ amelyben az akkor kilencven éves Szabó Erzsébet arra emlékszik, hogy apai ági nagyszülei Tisza István vadászkastélyában szolgáltak. Nagypajja kocsis volt, a nagyanyja pedig szakácsnő. Tőlük hallotta, hogy Tisza Istvánt 1914-ben vadászat közben érte a hír, hogy Szarajevóban a szerbek megölték Ferenc Ferdinándot.

A nagyszülei a Tisza-birtokon sohasem éheztek, elég munka volt a megélhetéshez. Nem volt saját házuk, természetben fizették őket, részt kaptak a termésből.

Amikor jött a szocializmus, a Tisza-birtokot államosították és attól kezdve a nagyszülők csak a régi jó időkre gondoltak vissza. Mindenkoron emlékeztek arra, hogy Ti-

¹¹ Kuyper, H. S. S.: *i. m.* 317.: „Het vaderlandt gethrouwe. / Blijf ick tot in den doet.” Dr. A. Kuyper. Budapest, Ápril 1916.

¹² Kuyper, H. S. S.: *i. m.* 252.

¹³ Cordfunke, Eric: *Zita, keizerin van Oostenrijk, koningin van Hongarije*. Amsterdam /Dieren 1986, 54–56. E helyen a királyi pár Tisza István általi megkoronázásáról ír.

¹⁴ Kuyper, H. S. S.: *i. m.* 192.

¹⁵ Scholten, Jaap: Wij hopen vooral op een veiliger leven. In: *NRC Handelsblad*, Apr. 2004, nr. 14, 4.

sza István milyen kedves ember volt. Évente egy pár alkalommal felkereste a vadász-kastélyt és őszintén, mindenkiel nagyon barátságosan beszélgetett. Karácsonykor a Tisza-család a személyzetnek lábbelit és használt ruhát ajándékozott.

Ehhez az interjúhoz legyen most maga Tisza István az emlékező írásunk egyetlen magyar megszólalója, hiszen eddig csupán holland forrásokat használtunk.

„Ha falun lakhattok, járjátok be időnként az egész községet, menjetek be minden szegény ember házába, hallgassátok meg a gondokkal küzdők panaszait. Iparkodjatok segíteni. Majd meglátjátok, mire körútatok véget ér, mennyire jobbak lettetek, mert szégyellni fogjátok, minő csekélységek miatt voltatok elégedetlenek, amikor a falusi magyar ember igazi nagy csapásokat is zúgolódás nélkül visel el. Lehetőleg fokozzuk a falusi, saját gazdaságukban élő, anyagilag, erkölcsileg független magyar családok számát.”¹⁶

Befejezés

Tisza István emlékezetének jelen felvillantása számíton olyan hollandiai kezdetnek, amely jelzi, hogy az első világháború időszakának további módszeres feltárása még több eredményt szülhet a holland–magyar kapcsolatok világából, főleg egyháztörténeti vonatkozásban.¹⁷ Az eszmék és a teológiai álláspontok ismerete okulásunkra szolgálhat, hozzásegít a múlt megértéséhez, értékeléséhez. Tisza István és Kuyper Ábrahám nemzetformáló szerepére emberileg egyaránt érvényes a skót Carlyle megállapítása:

„Az egyetemes történelem alapjában véve azoknak a nagy embereknek a története, akik ezen a földön hatottak és munkáltak.”¹⁸

Kuyper és Tisza miniszterelnökök esetében ehhez még hozzátartozik az is, hogy vallották, miszerint Isten akarata nélkül még csak egy hajszál sem eshetik le az ember fejéről. Hitték, hogy Krisztus, akinek minden hatalom megadatott a mennyen és a földön, igényt tart a földi élet minden területére, így a politikára és a kultúrára is.

Felhasznált irodalom

- Abbing, A. G. M.: *Het Drama van Trianon. Iets uit de geschiedenis van Hongarije voor, onder en na den wereldoorlog*. Amsterdam 1931.
- Antal Géza: *Koloman von Tisza*. Utrecht 1889.
- Bavinck, H.: *Christendom, Oorlog, Volkenbond*. Utrecht 1920.
- Boroví József: *Magyar katolikus lelképásztörök szolgálata Hollandiában*. Szent István Társulat, Budapest 2002.
- Cordfunke, Eric: *Zita, keizerin van Oostenrijk, koningin van Hongarije*. Amsterdam /Dieren 1986.
- De Hongaarsche Heraut* (Hoofdredakteur: J. Sebestyén) I. jrg. (1922) 2 (Nov.), 14.
- Gedenkboek ter herinnering aan het overlijden van Dr. A. Kuyper en de sprake die daarbij uit de pers voortkwam*. Standaard-Serie 5. W. ten Have, Amsterdam 1921.

¹⁶ Sára Péter: Emléktábla Nagyszalontán Tisza Istvánnak. In: *Reggeli Újság* (Nagyvárad), 2011. ápr. 12., 5.

¹⁷ Következő lépésként a majdnem elpusztított Tisza-könyvtár hollandiai vonatkozású anyagának tanulmányozását soroljuk a feladataink közé. Erre nézve már elkészült úton járhatunk. Ld. Zsoldos Józsefné: *Egy család, két miniszterelnök. Tisza Kálmán és gróf Tisza István élete és könyvtári hagyatéka*. Geszt 2002.

¹⁸ Kolffhaus Vilmos: *Dr. Kuyper Ábrahám*. Németből fordította Czeglédy Sándorné Kósa Margit. Dr. Ravasz László és Kuyper Katalin előszavával. A fordítást dr. Victor János revideálta. Budapest 1926, 2.

- Karl Huszár: *De dictatuur van het Proletariaat in Hongarije. Authentieke beschrijving van het bolchewistisch schrikbewind van vakspecialiteiten samengesteld door H. Schaapveld.* Roermond-Romen 1921.
- Kolfhaus Vilmos: *Dr. Kuyper Ábrám.* Németből fordította Czeglédy Sándorné Kósa Margit. Dr. Ravasz László és Kuyper Katalin előszavával. A fordítást dr. Victor János revideálta. Budapest 1926.
- Kuyper, H. S. S.: *Hongarije. Herinneringen van een Hollandsche vrouw.* Tweede druk. Baarn 1919.
- Rullmann, J. C.: *Abraham Kuyper. Een levensschets.* Kampen 1928.
- Sára Péter: Emléktábla Nagyszalontán Tisza Istvánnak. In: *Reggeli Újság* (Nagyvárad), 2011. ápr. 12., 5.
- Sebestyén Jenő: *Het communisme en zijn ware gedaante.* Kampen 1925.
- Scholten, Jaap: Wij hopen vooral op een veiliger leven. In: *NRC Handelsblad*, Apr. 2004, nr. 14, 4.
- Zsoldos Józsefné: *Egy család, két miniszterelnök. Tisza Kálmán és gróf Tisza István élete és könyvtári hagyatéka.* Geszt 2002.